

ULUSAL BİR DEVLET KURUCUSU OLARAK MUSTAFA KEMAL ATATÜRK

Arş. Gör. Serdar SAKİN

Erciyes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
serdars@erciyes.edu.tr

Özet

Mustafa Kemal Atatürk, üzerinde çok iyi düşünülmesi ve duygusallıktan arınarak bütün yönleri ile bilimsel olarak ortaya konması gereken bir kişiliktir. Çünkü Atatürk'ün ortaya konulması, onu anlamayı kolaylaştıracak, gelecek nesillere üzerinde ilerlemeyi sağlayacak temelleri var edecektir. Onun anlaşılması Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluş felsefesinin ve şimdiki zamanının anlaşılması demektir. Mustafa Kemal, doğuştan gelen askerî özelliğiyle bir dehadır ve ulusal bir devlet kurma sürecinde bu özelliğini çok iyi kullanmıştır. Bunun yanında o, gerçekçidir, milletiyle bütünleşmiş bir liderdir, vatansever, milliyetçi ve barışçıdır. Mustafa Kemal, ulusal devlet kurma sürecinde büyük sıkıntılar çekmiş ancak bu zorluklar karşısında ilham ve kaynağını milletin kendisinden alarak, irade-i milliyeye dayanarak Türkiye Cumhuriyeti'ni kurmuştur.

Anahtar Kelimeler: Mustafa Kemal Atatürk, Ulusal Devlet, Ulusal Siyaset, Türkiye Cumhuriyeti,.

Giriş:

Bilindiği gibi 19. yüzyıl boyunca reformlarla olumlu ilerlemeler kaydedilmiş olmasına rağmen Türk ulusu öncelikli olarak çağdaş toplumlara ayak uydurma konusunda istenen topyekûn modern yapılanmayı gerçekleştirememiştir; ayrıca Osmanlı Devleti, büyük güçlerin emperyalist baskı ve saldırılarına 19. yüzyıl boyunca maruz kaldığından bürokratik yenileşme girişimlerini kapsamlı ve kalıcı hâle getirememiştir. Atatürk'ün 1881 yılından 1938 yılına değin geçen yaşamı, çökme ve dağılma aşamalarını geçirmekte olan, geleneksel ilkelerini yitirmiş bulunan bir Saltanat- Hilafet rejiminden bir Ulus Cumhuriyet Devleti rejimine geçişin dramı içinde gelişen bir yaşamdır. Bu yaşamı kaplayan dramı tanıdığımız ölçüde Kemalizm'in ilkelerinin tarihsel çözümler birikiminden yükselmiş olan özü ve anlamı belirlenebilir. Bu süreç boyunca görülecek olan çeşitli arayışlar, durmadan yürüdüğü seçilebilecek olan bir gidiş içindeki ana doğrultunun kalın çizgisi olarak gözlerimizin önünde belirecektir. Bu çizgideki birkaç nirengi noktasında, M. Kemal'i, kimi zaman bir şeyler yapmaya çalışan genç bir subay, kimi zaman daha yüksekleri etkileyen bir suflör, kimi zaman bir imparatorluğun çeşitli cephelerinde çarpışmış bir komutan kimi zaman umutsuzluğa düşmemiş, bir devlet yada hükûmet başkanına yol gösterici, sesini ileten kişi ve en sonunda kendine güvenen bir devlet

adamı, yepyeni bir devlet kavramı getirmiş, onun temellerini atmış bir devlet adamı olarak göreceğiz¹.

Mustafa Kemal Atatürk, üzerinde çok iyi düşünülmesi ve duygusallıktan arınarak bütün yönleri ile bilimsel olarak ortaya konması gereken bir kişiliktir. Çünkü Atatürk'ün ortaya konulması, onu anlamayı kolaylaştıracak, gelecek nesillere üzerinde ilerlemeyi sağlayacak temelleri var edecektir. Onun anlaşılması Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluş felsefesinin ve şimdiki zamanının anlaşılması demektir. Tam bu noktada onun şu ifadelerini hatırlamamız yerinde olacaktır: *Beni görmek demek mutlak yüzümü görmek değildir. Benim fikirlerimi, benim duygularımı anlıyorsanız bu kafidir. Yine İki Mustafa Kemal vardır: Biri ben, et ve kemik geçici Mustafa Kemal... İkinci Mustafa Kemal, Onu ben kelimesiyle ifade edemem. O ben değil, bizdir! O, memleketin her köşesinde yeni fikir, yeni hayat ve büyük ülkü için uğraşan aydın ve savaşçı bir topluluktur. Ben onların rüyasını temsil ediyorum. Benim teşebbüslerim, onların özlemini çektikleri şeyleri tatmin içindir. O Mustafa Kemal sizsiniz, hepimizsiniz. Geçici olmayan, yaşaması ve başarılı olması gereken Mustafa Kemal Odur².*

Bu bilgiler ışığında Atatürk'ün Devlet Adamlığı yönünün ön plana çıkarılarak onun kişisel özelliğinin ortaya çıkarılması önemlidir. Atatürk, ulusal devlet kurma sürecinde çok büyük sıkıntılar çekmiş, başlangıçta arkadaşlarına söz geçiremediği ve yalnız kaldığı zamanlar da olmuştur. Bu konuyla ilgili olarak Yakup Kadri Karaosmanoğlu Tercüman gazetesinde neşrettiği *Atatürk ve Gençlik* başlıklı bir sohbetinde; *Mustafa Kemal'in daima meçhul kalan tarafı, büyük Zaferini başarmazdan evvel çektiği azap ve işkencelerdir. Arkadaşlarına söz geçiremez; amirlerine dert anlatamaz; Devlet ve siyaset adamlarını yola getiremezse, kapılarını çalar, açılmaz; bağırır, çağırır, işiten olmaz; Devlet batıyor der, Padişah gözlerini kapar, mesuller dudak büker... İşte gençliğe her şeyden önce Atatürk'ün bu mihnet, bu cevir ve cefa devri anlatılmalıdır. Gençlik en ziyade onun bu cephesindedir ki muhtaç olduğu azim ve irade dersini alabilir demektir³.*

Atatürk'ün ulusal devlet kurucusu olarak kişilik özelliklerini tespiti başlanmadan önce O'nun gençliğinden bu yana fikirlerinin oluşmasında etkili olan Türk ve yabancı düşünürleri de belirtmemiz gerekmektedir. Zira çocukluğundan itibaren eserlerini okuyup incelediği düşünürlerin onun kişisel özelliklerinin oluşmasında etkili olduğunu inkâr etmek imkânsızdır.

1. Ulusal Bir Devlet Kurucusu Olarak Atatürk'ü Etkileyen Düşünürler

Atatürk'ü etkileyen en önemli kişi Jean-Jacques Rousseau olmuştur. Okul çağlarında Rousseau'yu bilen ve okuyan Mustafa Kemal için önemli olan, bu Fransız düşünürünün kişi için özgürlükçü, toplumda siyasal ve rejim olarak da Cumhuriyetçi olması idi. Atatürk'ün Rousseau'nun Contrat Social adlı kitabının 1913'te yapılmış olan Türkçe çevirisini çok dikkatle okuyup işaretlediğini de görüyoruz. Bugün TBMM Başkanlık kürsüsünün arkasındaki *Egemenlik Kayıtsız Şart-*

sız Ulusundur sözlerinin kaynağı da buraya dayanmaktadır. Atatürk'ün bir monarşi yanlısı olan Montesquieu'dan da etkilendiğini onun *Del'esprit de Lois* (Kanunların Ruhü) adlı eserini okuduğu ve incelediğini de görüyoruz. Atatürk, Cumhuriyetin bir erdem rejimi olduğunu bu kişinin eserlerinden öğrenmiştir.

Bunların yanında Atatürk ilim ve akıl ile ilgili görüşlerinden dolayı da Voltaire'den etkilenmiştir. Voltaire; *ilmin ilerlemesi sayesinde insan uyanacak ve dinin değil, ilmin sesine kulak verecektir* diyor ve kulak veren Atatürk de *ben manevî miras olarak hiçbir ayet, hiçbir doğma, hiçbir donmuş ve kalıplaşmış kural bırakmıyorum. Benim manevî mirasım ilim ve akıldır* demektedir⁴.

Yabancı düşünürlerin yanında Atatürk, Türk fikir adamlarından da etkilenmiş ve onlardan da ilham almıştır. Özellikle Atatürk'te vatan ve özgürlük kavramlarının oluşmasında Namık Kemal etkili olurken toplumsal ve devrimci görüşlerin oluşmasında Şehbenderzade Ahmet Hilmi etkili olmuştur. Biyolojik materyalizm, sosyal ve lâik düşünce konularında Abdullah Cevdet, Atatürk'ü etkilerken, eğitim konusunda Ziya Gökalp, lâik devlet düzeni konusunda Ali Suavi, Atatürk'ü etkileyen diğer fikir adamları olmuştur. Bunların yanında Faruk Nafiz Çamlıbel, Yahya Kemal, Tevfik Fikret, Mehmet Emin Yurdakul da Atatürk'ün sevdiği ve tesiri altında kaldığı şairlerdendir⁵.

Mustafa Kemal'i etkileyen kişileri kısaca bu şekilde ifade ettikten sonra onun, askerî özelliklerinden kısaca bahsetmek istiyorum, çünkü o devlet başkanı olmadan önce bir askerdi.

2. Mustafa Kemal'in Askerî Yönü:

Herhangi bir askerî hareketin, herhangi bir görüş noktasından araştırılıp, incelenmesi onu başından sonuna kadar hatalı gösterebilir. Yine aynı askerî hareketin başka görüş noktasından incelenmesi onu başından sonuna kadar doğru gösterebilir. Bunu bugünkü hadiselerle mukayese etmemek, olduğu tarihteki durumuyla incelemek lazım gelir. Burada zaman ve özellikle içinde bulunulan şartlar tek etken olur. Bir askerî harekâta uzaktan bakmak ve bakanın kendisinin bulunduğu şartlar içinde onu incelemek onu hiçbir zaman doğru sonuçlara ulaştırmaz. İnsanları, hareketleri incelerken, hareketleri yapan komutanların, subayların içinde bulunduğu durumu ve sahip olduğu vasıtaları karşısında bulunduğu baskıyı, güçlükleri o anda araştırmak lazımdır. Yoksa aradan zaman geçtikten sonra sükunetle düşünüp yapılacak incelemeler, orada düşünülmüş incelemelere uymayabilir ifadeleri onun askerî yönünün nasıl olduğunu anlamamızı sağlayacaktır⁶. Nitekim Mustafa Kemal bir işe başlamadan önce o işin etraflıca düşünüldükten sonra yapılmasını isterdi.

Esasen Mustafa Kemal, askerî konularda, henüz çok genç bir asker iken isabetli değerlendirmeleri ile dikkat çekmektedir. 1910 yılında Fransa'da Picardi manevralarına gittiğinde yanında Topçu Rıza ile Ali Fethi de vardı. Her akşam harita üzerinde ertesi günkü hareketler üzerinde tahminlerde bulunurlardı. Bir defa-

sında Mustafa Kemal ertesini günkü hareketler üzerinde tahminlerini söyledi ve hareketleri takip etmek için en iyi yerin onlar tarafından seçilen yer olmadığını ileri sürdü. Yukarıdan şöyle bir bakıştılar ve dağıldılar. Ancak ertesini gün Mustafa Kemal haklı çıkmıştı⁷.

Atatürk hakkında kitap yazmış olan Türk düşmanı Armstrong bile onun içgüdüsel olarak bir asker olduğunu ve yetenekleri ve ehliyeti nedeniyle şöhretinin büyüdüğünü söylerken onun askerî üstünlüğünü teslim etmektedir⁸.

Bu konuda Stephen Gaselee, General Aspinal Oglander'in Çanakkale Savaşı'nın Resmî Tarihi adlı kitabından alıntısıyla Mustafa Kemal'e atfen *cömert bir arkadaş, asil bir düşman ve büyük şerefli bir general* ifadelerini kullanarak onun askerî yönü konusunda üstünlüğünü büyük şerefli bir general diyerek teslim etmektedir⁹. Yine David Lloyd George da onun *iyi bir asker, cesur bir asi ve doğuştan bir lider* olduğunu kabul etmektedir¹⁰.

Mustafa Kemal Trablus'tan arkadaşı Salih (Bozok) Beye yazdığı bir mektupta askerliği bir sanat olarak gördüğünü söylemektedir¹¹. Onun askerlik sanatı dediği stratejik ve taktik kuralların kişisel deneyimlerle birleştirilip durum ve koşullara uygulanmasıdır¹². Mustafa Kemal, herkesin ifade ettiği gibi askerî bir dehadır ve bu özelliği ona doğuştan verilmiştir. Bu nitelik sayesinde ki ülkeyi İtilâf Devletleri'nin baskı ve boyunduruğundan kurtarmıştır ve tarihte kendi vatan ve milletlerini kurtaranların ismi yaşadıkça Mustafa Kemal de var olmaya devam edecektir. Onun askerî yönünü ve askerliğini kendi ifadelerini de göz önüne alarak değerlendirdikten sonra şimdi onun ulusal bir devlet kurucusu vasfını farklı özellikleri doğrultusunda inceleyelim.

3. Ulusal Bir Devlet Kurucusu Olarak Mustafa Kemal Atatürk

Osmanlı Devleti'nin tamamen çöktüğü bir ortamda Fransız İhtilali'nin çıkardığı milliyetçilik akımının da tesiriyle Osmanlı Devleti'ni yıkılmaktan kurtarmak yerine yeni bir Türk Devleti kurmanın daha isabetli bir karar olduğuna kani olan Mustafa Kemal, Adana'da Yıldırım Orduları Grup Kumandanlığı'nın lâğvedilmesiyle İstanbul'a gelmiş ve bu kararını uygulamak için girişimlerine başlamıştır. Bu girişimlerini kendi fitrî özellikleri çerçevesinde aşağıda incelemeye çalışacağım.

a. Atatürk, Gerçekçidir:

Atatürk, dünyanın sürekli bir barışa kavuşabilmesi için *tek bir yasaya ve tek bir adalete* dayalı birleşik bir dünya devleti kurulması gerektiği yolundaki öneriyi *tatlı bir düş* olarak nitelemiştir. Bu da tam anlamıyla gerçekçi olan Mustafa Kemal'in ideallerinde bile düşer yer vermek istemeyişinin doğal bir sonucudur¹³. Ayrıca Atatürk, Türk Milleti'nin felaket uçurumuna yuvarlanışını önsezisi ile en iyi gören insandır, ileri görüşlü bir gerçekçidir¹⁴.

Mustafa Kemal, varoluş gayesi olarak da nitelendirebileceğimiz Misâk-ı Millî'nin esaslarını ilân edilmiş tarihten on üç yıl önce, 1907'de belirlemiş, yurdunu tehlikelerden kurtarmak için ne gibi çareler düşünüp bulduğunu yürekli bir biçimde ortaya koyması bir kehanet değil tam anlamıyla bir gerçekçiliktir. Zira Atatürk'ün gerçekçiliği Ali Fuat Cebesoy'un hatıralarına şöyle yansımıştır: *Ben sevgili arkadaşımın düşüncelerini daha Karaferiye'deyken dinledim: Meşrutiyet'in ilânı yeter çare olamaz. Cemiyetin bir siyasî parti haline gelerek Hükümet'i, Meşrutiyet'in ilânından sonra ele alması gerekir. Parti, önceden bu görevini hazırlamış ve ne yapacağını programlaştırmış olmalıdır. Aksi takdirde, İkinci Meşrutiyet de birincisinin sonucuna uğrar*¹⁵. Bu konuda bir zamanlar Mustafa Kemal'in düşmanı olan Sör Horace Rumbold da onu gerçek bir devlet adamı olarak tanımlamıştır¹⁶.

Yine Mustafa Kemal biliyordu ki askerî başarı kazanmak yeterli değildir. Bununla ilgili olarak hatıralarda birçok şey bulunmakla beraber sözü Bernard Lewis'e bırakalım; *Onun gerçek büyüklüğü, bizatihi büyük olmalarına rağmen bu başarılarında yatmaz. Onun gerçek büyüklüğü daha çok, bu kadarının yeter olduğunu, fakat yine de tek başına yeterli olmadığını, askerî ödevin tamamlandığını ve pek farklı başka bir ödevin kaldığını kavramasında yatar. 1923'te onun zaferi sırasında bir askerî kumandanı daha çok şan ve şeref aramaya veya milliyetçi bir lideri yeni ihtiraslar uyandırmaya teşvik edebilecek birçok fırsatlar vardı. O bunların hepsini reddetti ve kahramanlar arasında istisna olarak görülen bir gerçekçilik, kendini tutma ve ılımlılıkla bu çeşit sarhoşça maceralara karşı halkını uyardı. Bundan sonraki ödevi yurt içinde idi. Çünkü askerî, malî ve siyasî bütün istilacılar gittiği zaman zaten geri olan ve şimdi savaş ve iç savaş yıllarıyla daha da zayıflamış bulunan ülkenin yeniden kuruluş sorunu duruyordu*¹⁷.

b. Atatürk Ulusal Devlet Kurma Sürecinde Ulusuyla Bütünleşmeyi Başarmış Bir Lider ve Aksiyon Adamıdır:

Aksiyon bir enerjinin aktif hale gelişidir. Ama toplumların hayatına müdahale bahis konusu olunca, bu müdahale, şartların doğru olarak hesaplanmasına dayanmalı yani şartların emrine uymalıdır. İşte lider, bu sezmiş, anlayış, hesaplayış ve yöneltiş şartlarını nefsinde toplayan adamdır. Yani Atatürk hem bir aksiyon adamı, hem de bir liderdir¹⁸. Çünkü bir çöküntünün içinden yeni bir devlet kurmasını bilmiştir. Atatürk lidere inanmaktadır. İç politikanın tersine dış politikada ve uluslararası ilişkilerde lidere inanmakta ve bu inancı kendisini önemli girişimleri ve kararları bizzat vermeye itmektedir. *Efendiler, tarih, gayr-i kabil-i itiraz bir surette ispat etmiştir ki büyük meselelerde muvaffakiyet için kabiliyet ve kudreti lâyetezzel bir reisin vücudu elzemdir*¹⁹ sözleriyle de liderin önemini vurgulamıştır.

Atatürk'ün yüceltici nitelikleriyle, toplumun yüceltici nitelikleri tam bir bütünleşme gösterir. Lider ile toplum ve bu toplumun tam bir simgesi olan ulus, birbiri içinde erimişler, tarihe birlikte geçmişlerdir. Atatürk bu işi başaran kişi ola-

rak olayın tam bilincindedir. Bu nedenle de kişisel nitelikleriyle ulusal nitelikleri bütünleştirmeye özel bir özen göstermiştir²⁰. *Chiristian Science Monitor* gazetesinin muhabiri olan Mr. Lavrence Shaw Moore, Atatürk ile ilgili intibasını anlatırken onun sonuna kadar mücadeleye azmeden büyük bir lider olduğunu, *liderlik vasıflarına sahip bir insan*²¹ şeklinde belirtmiştir.

Atatürk bütün yeteneklerine ve kendisinin bunları özenle çevresine sunmasına karşın, sürekli olarak, doğüstü, insanüstü gösterilmesine karşı çıkmıştır. Diğer yandan hem kendisinin, hem de çevresinin kanıtlandığı ve tüm topluma sunduğu (doğüstü ve insanüstü olmamakla birlikte) olağanüstü kişiliğini ve özelliklerini Türk toplumuna mal etmek istediğini de kaydetmek gerekmektedir.

Atatürk'e nereden ilham ve kuvvet aldığı sorulduğunda da şu cevabı vermiştir: ... *İlham ve kaynağı milletin kendisidir; Milletin müşterek arzusu, gerçek temayülüdür. Varlığımızı, istiklâlimizi kurtaran bütün teşebbüs ve hareketler; milletin müşterek fikrinin, arzusunun, azminin yüksek tecellisinden başka bir şey değildir*²².

Yine Atatürk *milletin bitmez feyz ve kudret menbaından ilham ve kuvvet alarak, vicdanî vazifemize devam ettik*²³ diyerek girişimlerinin kaynağını göstermektedir. Başka bir ifadesinde ise bu özelliğini şöyle belirtmiştir: ... *Bende fazla girişim görüldüyse bu benden değil, milletin bileşkesinden çıkan bir girişimdir. Sizler olmasaydınız, sizlerin vicdanî eğilimleriniz bana dayanak noktası teşkil etmemiş olsaydı, bendeki girişimlerin hiçbiri olamazdı*²⁴.

Yusuf Hikmet Bayur da buna değinerek şu ifadeleri kullanmaktadır; *Atatürk'ün en önem verdiği yönlerden biri de her bir başarıyı, her bir büyük işi kendine değil Türk ulusuna mal etmektir*²⁵. Bunu kendisi şöyle ifade etmiştir: *Arkadaşlarımız ve milletin bütün fertleri gibi, milli davamızda benim de bir emeğim geçmişse, bu çalışmada iş yapma kuvveti ve başarı varsa, bunu şahsıma atfetmeyiniz. Ancak ve ancak bütün milletin manevi şahsiyetine atfediniz!*" Bu son vatan parçasını kurtarıırken olsun hırslarımızdan, hislerimizden vazgeçerek temkinli olalım. *Kurtuluş için*²⁶ ifadesi de son derece temkinli hareket ettiğini göstermektedir.

Atatürk, *millet ve memleketin sayesinde kazanılan rütbe ve refahın bir ehemmiyeti, bir kutsallığından bahsettikten sonra bunlardan ancak aziz millete olan namus borcu için ayrılanabileceğini* belirtmek suretiyle fedakârlığını göstermiş, gerektiğinde de *Türk Milletine canını feda edeceğini*²⁷ belirtmiştir.

Chiristian Science Monitor gazetesinin muhabiri olan Mr. Lavrence Shaw Moore, Atatürk ile ilgili izlenimlerini anlatırken; *Onun Türk Milletine son derece güvendiğini*²⁸ belirtmektedir.

Konuyla ilgili olarak Suna Kili de şunları söylemektedir: *Mustafa Kemal'in devlet adamı özellikleri, giderek devlet başkanı olmasının en somut delillerini 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıktktan sonra giriştiği faaliyetlerde de görebiliriz. Bu aşamada belirtilmesi gereken, her devletin vatandaşları tarafından kabul edildiği*

meşru bir zemine dayanması ihtiyacıdır. Toplumda kabul edilmemiş, meşru görülmemiş bir kurumun uzun süre ayakta kalamayacağı bir gerçektir. Nitekim Ortaçağlar Avrupa'sının din ve kiliseye dayanan devlet anlayışı insanların gelişmesiyle meşruiyetini kaybetmiş ve Fransız İhtilali ile de açığa çıkmış olan millî yani halka dayanan bir devlet anlayışı meşru ve hukukî kabul edilmiştir. İster krallık, ister cumhuriyet ve demokrasi ile yönetilsin, meşruiyet ancak halkın benimsemesi ile mümkündür. Bundan sonra ifade etmem gereken şey Osmanlı Devleti'nin yönetimi halkın da asırlardan beri benimsemiş olduğu gibi saltanata dayanıyordu. Aynı zamanda Halife olan Osmanlı Padişahları Peygamberin, dolayısıyla Tanrının elçisinin vekilidirler. Peygamberler ve ondan sonra gelenler güçlerini Tanrıdan almakta, Tanrı adına buyurmaktadırlar²⁹. İşte Mustafa Kemal'in, halkın benimsediği ancak çöküşe giden böyle bir anlayışa sahip devletin yıkıntılarından yeni bir devlet oluşturmayı tasarlarırken, kendisine meşru bir zemin bulması gerekiyordu. Çünkü kuracağı devletin halka dayanması, halkın benimsemesi ve halka benimsetilmesi gerekliydi. Bunun için o, attığı her adımda arkadaşları ile görüşmelerde bulunduğu gibi yaptıklarını daima halka mal ederek, kimsenin itiraz edemeyeceği hukukî bir temel kazanmıştır. Onun yaptıklarında meşru bir temel sağlamaya çalışması onun büyük bir devlet adamı ve lider olmasındandır.

Mustafa Kemal, büyük bir devlet adamı ve lider olmasına karşın hiçbir zaman diktatör olmamıştır. Bütün diktatörlükler kişisel idarelerdir ve başa geçen doğaüstü kimselerin kuvvetinden başka bir kanuna veya bir müesseseye dayanmadıkları için, diktatörün ömrüyle birlikte sona ererler. Atatürk, bir inkılapçı, devlet kurucusu idi ve o, hiçbir vakit ben böyle istiyorum, böyle olacak demedi, ne Türkiye Cumhuriyeti rejiminde, ne de ondan önceki Büyük Meclis Hükûmeti devrinde, hiçbir inkılâp olmadı ki bu meclisin onayından geçmemiş ve hayata uygulanmaktan önce bir kanunîyet şekli olmamış bulunsun. Mustafa Kemal egemenlik kayıtsız şartsız milletindir, ilkesini koyarken, kendisi başta olmak üzere, diktatör olmak isteyecekler aslında bütün kapıları kapamış, bütün hükümranlık hakkını ve otoritesini Büyük Millet Meclisi'nde toplamıştır. Mustafa Kemal'in getirdiği rejim Türk milletini uzun bir uykudan uyandırmış, çetin bir çabaya itiş hareketidir. O, egemenlik kayıtsız şartsız milletindir derken milletin her ferdini, cins ve sınıf farkı olmaksızın ortak bir görev ve sorumluluğa davet etmiş oluyordu³⁰. Atatürk'ün bu konuda şu sözü dikkate şayandır: *Türkiye Devleti'nde ve Türkiye Devleti'ni kuran Türkiye halkında tacidar yoktur. Diktatör yoktur! Tacidar yoktur ve olmayacaktır; Çünkü olamaz*³¹. Ayrıca yine Atatürk'ün: *Biz fevkaladede alınan ve kanunî olan tedbirleri hiçbir vakit ve hiçbir surette kanunun üstüne çıkmak için vasıta olarak kullanmadık*³² diyerek meşru olmayan hiçbir işe bulaşmadığını, her yolu kanun çerçevesinde denediğini ortaya koyar.

Atatürk'ün meşruiyetçiliği ile ilgili olarak yakınında bulunanlardan Celal Bayar'ın hatıralarına yansıyan şekliyle Mustafa Kemal şöyle ifade edilmiştir: *Büyük Millet Meclisi'ndeki bazı akımlar kendisini zor çalışır hale düşürdüğü ve üzdüğü halde meclisi dağıtmayı bir saniye bile aklından geçirmemiştir. Kendisine*

*ömür boyu Cumhurbaşkanlığı ve Hilafet teklif edenleri terslemiş ve tekliflerini şiddetle reddetmiştir*³³.

c. Atatürk Bir Dahidir:

Deha, özet olarak her insanın yüksek niteliklerini gösterir; deha, kesin bir deyişle buluş yeteneğidir. Dehanın başlıca özelliklerinden biri, başarı kazanmak için büyük çabalarda bulunabilmesi, sonunda çok uzun zaman çalışabilmesi ve daha az cesaretli insanların yenemedikleri engelleri yenebilmesidir. İşte Mustafa Kemal, büyük mücadele yöntemi, yetenekleri, görüş ve inançları ve nihayet benzersiz eserleriyle bu kavram ve tanımlamalara uygun nitelikleri kendinde topladığını göstermiştir. Deha dikkat, hafıza, muhakeme, muhayyile ve irade gibi psikolojik melekelerin terkibi bir üstünlüktür. Atatürk'te dikkat, heyecan, muhakeme, istidlâl, idrak ve idare melekeleri doğaüstü bir değerde ve özelliktedir. Ondaki azim ve irade de olağanüstü idi. Yenemeyeceği hiçbir güçlük, deviremeyeceği hiçbir engel yoktu. Her engeli sabır, tedbir ve zor kullanarak yenerdi. Deha, bu yönüyle uzun bir sabır kuvvetidir³⁴.

d. Atatürk, Hedeflerini Gençliğinde Belirlemiş Bir İnsandır:

Atatürk ileriye yönelik hedeflerini ve en önemlisi Misâk-ı Millîyi önceden tespit etmiş ve bunları gerçekleştirme uğrunda mücadele etmiş bir şahsiyettir. Nitekim Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 11 Ekim 1920 tarihli 81. birleşiminde söz alan Dışişleri Bakanı Ahmet Muhtar Beyin ; *İstanbul'un işgalinden sonra Anadolu'da teşekkül eden hükümet-i millîye'nin haricî mesleğinin dayandığı hudud-ı umumiye evvelce tespit edilmişti. Müsaade ederseniz bunun hakkında ufak bir tarihçe arz etmek isterim. Ondan sonra İstanbul Meclis-i Mebusanı teşekkül ettiğinde bu ayrı kongrede ittihaz edilen mukarrerat-ı umumiyenin mezciyle İstanbul Meclisi bir Misâk-ı Millî şeklinde iç ve bilhassa dış siyasetinin esasatını tespit ve bunları 1919 senesi bütün milel-i müttehidede ilân etmiş olduğu gibi ayrıca tarafsız devletlere, bilhassa o vakit Versay Kongresine de tebliğ etmişti* şeklindeki ifadelerinden Misâk-ı Millî'yi belirleyen Mustafa Kemal'in ne kadar isabetli ve yerinde bir tespit yaptığını söyleyebiliriz³⁵. Çünkü kurulan yeni Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin programını belirlemiştir.

Bu konuyla ilgili olarak Falih Rıfkı Atay, Çankaya adlı eserinde: *Mustafa Kemal acı ve sert tenkitçi olduğu kadar açık sözlü idi. Daha o zaman, 1907'de, arkadaşlarına şu fikrini söylemekten çekinmemiştir: Köhneleşen ve hayatlılığını kaybeden Osmanlı İmparatorluğu gövdesi üzerine devlet oturtulamaz. Ancak Türk çoğunluğu toprağı üzerine oturtulabilir. Büyük devletlere bir likidasyon yaptırmaktansa, ihtilal idaresi bunu kendi yapmalıdır*³⁶ demektedir.

Misâk-ı Millî ile ilgili olarak da Ali Fuat Cebesoy, *Sınıf Arkadaşım Atatürk* adlı eserinde; *Mustafa Kemal, Kurtuluş Savaşı sırasında Türk ulusunun istek ve amaçlarını özetleyen ve adı, İstiklâl Savaşı'mızın başından sonuna kadar değişme-*

yen Misâk-ı Millî programının ilk kopyalarını 1920 yılı Ocak ayında yazmıştır. Ben, bu tarihi olayı en yakın bilenlerden biriyim³⁷ demek suretiyle Misâk-ı Millî'yi de çok daha önceden kafasında planlamış ve hedefi haline getirmiş olduğunu belirtmiştir.

e. Atatürk'ün Kişiliğinde Ulusal Siyaset ve İnkılâp Büyük Önem Arz Etmektedir:

Atatürk için ulusal siyaset önemlidir. Ona göre ulusal siyaset; *Ulusal sınırlarımızın içinde, her şeyden önce kendi gücümüze dayanarak, Ulus ve ülkenin gerçek mutluluğuna ve bayındırlığına çalışmak, gelişigüzel büyük emeller peşinde ulusu oyalamamak ve zararlandırmamak, Uygarlık dünyasından çağdaş ve insanca muamele, karşılıklı dostluk beklemek*³⁸ demektir.

Mustafa Kemal, İstanbul'un işgali ve 1920'de tebliğ edilen Sevr Antlaşması'nın kabul edilemez bir hareket olduğunu belirterek ulusal siyaset gereği tüm ülkede seferberlik hâli olduğunu ve bu yüzden birlik ve beraberlik içerisinde hareket etmek lâzım geldiğini 8 Haziran 1920 tarihli kararla bütün yurda bildirmiştir³⁹. İstanbul'un işgali ile ilgili olarak Patrick Kinross'un hatıralarına şu ifadeler yansımıştır: *İngilizlerin beyninde özellikle Misâk-ı Millî'nin kabulü ve ilânıyla birlikte Mustafa Kemal'in başarısı acil olarak Ulusal Hareketin zorla ele geçirilmesini gündeme getirdi. Anadolu'nun kanuna aykırı girişimleri onları ciddi olarak endişelendirdi. Ancak işlerini de o kadar zor görmüyorlardı. İşgal hareketlerine başladılar ve 16 Mart 1920 sabahının ilk ışıklarıyla İstanbul'u işgal ettiler*⁴⁰.

Yeni Türk Devletinin kuruluşunun baş özelliği inkılâpla kurulmuş olmasıdır. Dolayısıyla onu kuran lider de inkılâpçı bir liderdir. Atatürk, yeni kuracağı devletin bir inkılâp gibi şekillendiğine değinmiştir. *Maksadım, İnkılâbımızın incelenmesinde tarihe kolaylık sağlamaktır*⁴¹ demek suretiyle, bütün eylem ve eserleri bir inkılâp olarak görmekte ve değerlendirmektedir. Yine Atatürk, Nutuk'ta *Efendiler, bu vaziyet karşısında bir tek karar vardı. O da hakimiyet-i milliyeye müstenit, bilakaydüşart müstakil yeni bir Türk devleti tesis etmek!*⁴² diyerek devrimciliğini ve inkılâpçılığını göstermiştir.

Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran Mustafa Kemal bilindiği gibi yalnız bir devlet kurucusu değildir, o, kurduğu devleti Türk milletinin tarihî ve sosyal şartlarının gerekli kıldığı geliştirici sağlam temellere oturtmayı da ön planda tutmuş olan bir inkılâpçıdır⁴³.

Atatürk geçmişle gelecek arasında, değiştirilmesi gerekenle, değişen düzen arasındaki geçişi başarıyla temsil edebilmiştir. Ona büyük sıfatını vermemiz bu tarihî davranışın anlamıdır. Yıldırım hızıyla değişen olaylar ve gelişen akımlar ortasında o, her sözü ve tutumuyla her zaman doyurucu ve gerçekçi kalmasını bilmiştir. Atatürk özgürlük hareketleri ve savaşları ile tarihimizde devirlerdir özlenen yapıcı insandır. Nitekim gerçek özlem budur. Bu ülkede karanlıktan, cahillikten, gerilikten ve batıdaki anlamı asla taşımayan muhafazakarlıktan kurtuluş yolunda

iki yüz yıla yakındır türlü fikirler, akımlar ve atılışlar vardı. Hepsi de dağınık olan bu fikirleri ve enerjileri birleştirebilen tek kuvvet, Türk inkılâpçıları olmuştur, onların da lideri Atatürk'tür.

f. Atatürk, Vatansever, Milliyetçi ve Barışçıdır:

Atatürk, günümüzde milleti, kan birliğinden çok, ölkü ve kültür birliğinin yansıttığına inanıyordu. Eğer bir ülkede yaşayan insanlar arasında, dil, kültür, ölkü ve çıkar birliği kurulabilirse, orada sağlam temellere dayalı bir millet var demektir⁴⁴. Bir Türk milliyetçisi olan Atatürk'ün bu özelliği de zaman ile gelişip tamamıyla belirli bir hale gelen özelliğidir. Bu fikir devletin Türk Milleti vasıflarına ve medeniyetine istinat etmesi fikridir. Buna Türk Milliyetçiliği diyebiliriz. Bunu da esaslı bir unsur olarak takip etmiştir⁴⁵.

Vatanını ve milletini her şeyin üstünde tutan Atatürk'ün vatanseverliği çocukluğundan bu yana mevcuttu. Mesela 1897 Türk-Yunan savaşına katılmak istemesi buna örnektir. Bununla ilgili olarak Atatürk; *Gençliğimin en heyecanlı günlerini yaşadım. Küçük yaşına bakmayarak gönüllüler arasına katılmak istiyordum* demektedir⁴⁶. Aynı şekilde Sakarya vuruşmasında üç kaburga kemiği kırık olarak bir koltuğa mihlanmış ancak hiç uyumadan yirmi iki gün yirmi iki gece vuruşmayı yönetmiştir⁴⁷.

Atatürk, düşmanlarını bile kolay bağışlayan alicenap bir liderdi. İstiklâl savaşımız sırasında Afyon savaşında yenilip esir düşen Yunan orduları başkomutanı Trikapis'in elini sıkarak onun *her komutan yenilebilir, üzülmeğiniz generalim* diye gönlünü almış ve kılıcını geri vermiştir⁴⁸. Ancak Mustafa Kemal, affediciliğini vatanına ihanet edenlere karşı göstermemiştir. Örneğin 26 Mayıs 1920 tarihli bir Bakanlar Kurulu kararında vatana ihanet edenlerin vatandaşlık hukukundan çıkarılması ve milletimiz arasından gönderilmesini sağlayan Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun oybirliği ile kabul edilmesini temin etmiştir⁴⁹.

Mustafa Kemal bir askerde olması gereken güven, cesaret, sorumluluk alma, muhtelif ihtimalleri çok iyi hesaplama, hızlı karar alma gibi birçok özellikleri kendinde taşımaktaydı. Bununla birlikte o, harp taraftarı olmamıştır. Ona göre ; *Harp zarurî ve hayatî olmalı, gerçek kanaatim şudur; Milleti harbe götürünce vicdanımda acı duymamalıyım. Öldüreceğiz diyenlere karşı ölmeyeceğiz diye harbe girebiliriz. Lakin millet hayatı tehlikeye uğramadıkça harp bir cinayettir*⁵⁰. Halbuki kendi çağdaşı olan Mussolini, *insan enejisini en yüksek düzeye çıkararak yalnız savaşır* derken, Hitler ise fazileti savaşta görmüş ve savaşçı felsefenin ateşli savunularından olmuştur⁵¹.

Onun, Anzaklardan yani Avusturalyalı ve Yeni Zellandalılardan ölenlerin annelerine yolladığı mesaj da ibret vericidir. *Bu memleketin toprakları üstünde kanlarını döken kahramanlar! Burada bir dost vatanın topraklarındasınız. Huzur ve sükûn içinde uyuyunuz! Sizler Mehmetçiklerle yan yana, koyun koyunasınız. Uzak diyarlardan evlatlarını harbe gönderen analar! Göz yaşlarınızı dindiriniz.*

*Evlatlarınız, bizim bağrımızdadır. Huzur içindedirler ve huzur içinde rahat uyuyacaklardır. Onlar, bu toprakta canlarını verdikten sonra, artık bizim evlatlarımız olmuşlardır*⁵².

İsmet Bozdağ; Atatürk'ün barışçı yönünü vurgularken şöyle demiştir; *Dünyanın en iyi yetişmiş askerlerinden biri olduğu halde barıştan yanaydı. Yurtta Sulh Cihanda Sulh sözü bunun göstergesidir. Bütün hayatı boyunca barışı korumaya çalıştı. Hitler'i, Mussolini'yi savaş türküleri söyledikleri için sevmemiştir. Bölgesinde ve dünyada barışı korumak uğruna elinden geleni yapmış ve bu çalışmalarında içinde gözlerini hayata yummuştur. Barış, Atatürk düşüncesinin meyvesidir. Haklar kuvvetle yok edilemezler, kuvvetle savunulurlar. Kurtuluş mücadelesi bu mantığın zaferidir*⁵³.

Atatürk Adana'da Türk Ocağı'nda çiftçilere hitaben yaptığı bir konuşmasında: *Bu veya şu sebepler için milleti harbe sürüklemek taraftarı değilim. Harp zarurî ve hayatî olmalı, hayat-ı millet tehlikeye maruz kalmayınca, harp bir cinayettir. Onun için 1923'te Misâk-ı Millî hedeflerine tam olarak varılamayınca, silâha müracaat edilmemiş, beklenmiş, hedefin bazı kısımlarına daha sonraki yıllarda sulh yolu ile erişilebilmiştir. 20 Temmuz 1936'da Montreux'de Boğazlarda Türk hakimiyetinin tanınmasını sağlayan anlaşma ile Misâk-ı Millî'nin 4. maddesindeki arzular gerçekleştirilmiş, 23 Temmuz 1939'da Hatay'da yönetimin Türkiye'ye devri ile Antakya ve İskenderun'un anavatana kavuşması ile de Güney sınırlarımızdaki Misâk-ı Millî hedeflerinden bir diğerine erişilmiştir. Atatürk bu konuşmasında millî hedeflerden şaşılmamasının, fakat onlara bekleyerek, zamanı gelince sulh yolu ile erişilmesinin örneklerini vermiştir*⁵⁴.

Atatürk Cumhuriyetin ilânından sonra yenilikçi, teşkilâtçı ve yönlendirici bir liderlik tarzını benimsemiştir⁵⁵. Lenin, Atatürk'ü anlatırken iyi bir teşkilâtçı olduğundan da bahseder⁵⁶.

24 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi'nde verdiği ilk nutuk ile yakın tarihimizde ilk defa bir asker, bir büyük akıl ve mantık adamı olarak belirdi. Ayrıca Atatürk'ü Atatürk yapan vasıflardan biri de mantıktır. O her şeyden önce bir mantık adamıydı ve kullanacağı malzemeyi iyi tanıyordu⁵⁷. Atatürk bütün icraatında akılcılığı ön planda tutmuştur⁵⁸.

Hindistan'ın önde gelen liderlerinden Nehru, Atatürk için: *O, doğuda modern çağın yapımcılarından biridir*⁵⁹ demek suretiyle onun yapıcı bir kişiliğe sahip olduğunu vurgulamak istemiştir. Yine Amerika'nın Ankara Büyükelçisi Charles H. Sherrill, Atatürk hakkında; *Bugün dünyanın hiçbir yerinde devlet adamlığı bakımından Atatürk'ten üstün bir kimse yoktur* ifadelerini kullanarak onun kurtarıcı, canlandırıcı, millî bir kahraman ve dünya çapında bir devlet adamı olduğunu söylemek istemiştir⁶⁰. A. Toynbee; *Mustafa Kemal, ilerici ve batılı Türk, hem kişisel karakteri hem de başarılarından dolayı saygı ve övgü görmelidir. Adalet ve yaratıcılığa, kendinden emin bir kararlılığa ve kendinden çok ülkesini düşünen güçlü bir karaktere ve otokratik disipline sahip biridir*⁶¹ sözlerini kullanmıştır.

SONUÇ

Sonuç olarak, ulusal bir devlet kurucusu olan Atatürk'ün kişiliğini onun kendi sözleriyle bitirmek uygun olacaktır: *Hürriyet ve istiklâl benim karakterimdir. Ben milletimin ve büyük ecdadımın en kıymetli mevrusatından olan istiklâl aşkı ile meftûr bir adamım. Çocukluğumdan bu güne kadar ailevî, hususî ve resmî hayatımın her safhasında yakından vakıf olanlarca bu aşkı malumdur. Bence bir millette şerefî, haysiyetî, namusun ve insanlığın vücud ve beka bulabilmesi mutlaka o milletin hürriyet ve istiklâline sahip olmasıyla kâimdir. Ben şahsen bu saydığım evsafa çok ehemmiyet veririm. Ve bu evsafın kendimde mevcudiyetini iddia edebilmek için milletimin de aynı vasıflarla muttasıf olmasını şart-ı esası bilirim. Ben yaşayabilmek için mutlaka müstakil bir milletin evladı kalmalıyım. Bu sebeple millî istiklâl bence bir hayat meselesidir. Millete memleketin menafî icap ettirdiği taktirde beşeriyeti teşkil eden milletlerden her biriyle medeniyet muktezasından olan dostluk ve siyaseti münasebetini büyük bir hassasiyetle takdir ederim. Ancak benim milletimi esir etmek isteyen herhangi bir milletin bu arzusundan sarf-ı nazar edinceye kadar bi-aman düşmanıyım⁶².*

BİBLİYOGRAFYA

- AKBIYIK, Yaşar; *Atatürk'ün Hayatı, Türkler Ansiklopedisi*, C.16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.
- AKÇAKAYALIOĞLU, Cihat; *Atatürk Komutan, İnkılâpçı ve Devlet Adamı Yönleriyle*, Genel Kurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara 1998.
- ARMSTRONG, H. C. ; *Bozkurt*, Arba Yayınları, İstanbul 1997.
- ATATÜRK, Mustafa Kemal; *Nutuk*, C.I, MEB Yayınları, İstanbul 2000.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*; C. I-III, ATAM Yayınları, Ankara 1997.
- ATAY, Falih Rıfki; *Çankaya*, Bateş Yayınları, İstanbul 1998.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya; *Tek Adam Mustafa Kemal*, C.I-III, Remzi Kitabevi, 1999.
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi*; Bakanlar Kurulu Kararları, Karar No: 15, 24.
- BAYAR, Celal; *Atatürk Gibi Düşünmek*, Tekin Yayınları, İstanbul 1999.
- BAYCAN, Nusret; *Atatürk ve Askerlik Sanatı*, Genelkurmay Yayınları, Ankara 1998.
- BAYUR, Yusuf Hikmet; *Atatürk Hayatı ve Eseri*, Atatürk Araştırmaları Merkezi, Ankara 1997.
- BERKES, Niyazi; *Atatürk ve Devrimler*, Adam Yayınları, İstanbul 1993.

- BOZDAĞ, İsmet; **Atatürk'ün Evrensel Boyutları**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001.
- BOZOK, Salih; **Yaveri Atatürk'ü Anlatıyor**, Doğan Yayınları, İstanbul 2001.
- CEBESOY, Ali Fuat; **Sınıf Arkadaşım Atatürk**, İnkılap Yayınları, Ankara 1966.
- ÇAĞATAY, Neşet; *Barışsever ve Özgürlükçü Atatürk*, **Belleten**, C.47, S.188, TTK Yayınları, Ankara 1983.
- DOĞAN, İzzettin; **Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk**, Eczacı Vakfı Yayınları, İstanbul 1984.
- DÖNMEZ, Şerafettin; **Atatürk'ün Çağdaş Toplum ve Din Anlayışı**, Ayışığı Yayınları, İstanbul 1998.
- ERKAL, Şükrü; **Atatürk'ün Komutanlık, Savaş, Ordu ve Topyekün Savaş Hakkındaki Görüş ve Düşünceleri**, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara 1998.
- GÖYÜNÇ, Nejat; *Musul, Misâk-ı Milli'ye Dahil midir, Değil midir?*, **Misâk-ı Millî ve Türk Dış Politikasında Musul**, Ankara 1998.
- GÜNEY, Salih; *Fiedler'in Durumsal Önderlik Modeli Açısından Atatürk'ün Önderliğinin Değerlendirilmesi*, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.8, S.23, Ankara 1992.
- İNÖNÜ, İsmet; *Devlet Kurucusu Atatürk*, **Belleten**, C.33, TTK Yayınları, Ankara Ocak 1969.
- KİLİ, Suna; **Atatürk Devrimi Bir Çağdaşlaşma Modeli**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1981.
- KINROSS, Patrick; **Atatürk The Rebirth Of a Nation**, Phoenix Yayınları, Londra 1996.
- KOCATÜRK, Utkan; **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri**, ATAM, Ankara 1999.
- KONGAR, Emre; **Devrim Tarihi ve Toplumbilim Açısından Atatürk**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1994.
- KORKMAZ, Zeynep; *Atatürkçü Düşüncede Türk Dilinin Yeri*, **Atatürkçü Düşünce El Kitabı**, ATAM Yayınları, Ankara 1998.
- LEWIS, Bernard; **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, TTK Yayınları, Ankara 1998.
- SONYEL, Salahi Ramadan; **Atatürk The Founder Of Modern Turkey**, TTK Yayınları, Ankara 1989.
- SOYAK, Hasan Rıza; **Atatürk'ten Hatıralar**, YKY, Ankara 1973.
- TBMM Gizli Celse Zabıtları**, C. I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1985.

TURAN, Şerafettin; **Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar**, TTK Yayını, Ankara 1999.

ZOR, Ferruh; *Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye*, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.15, S.43, Ankara 1999.

DİPNOTLAR

- 1 Niyazi Berkes, Atatürk ve Devrimler, Adam Yayınları, İstanbul 1993, s. 74-75.
- 2 Utkan Kocatürk; Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri, ATAM Yayınları, Ankara 1999, s. 406.
- 3 Hasan Rıza Soyak, Atatürk'ten Hatıralar, YKY, Ankara 1973, s.98.
- 4 Şerafettin Dönmez, Atatürk'ün Çağdaş Toplum ve Din Anlayışı, Ayışığı Yayınları, İstanbul 1998, s.48-56.
- 5 Dönmez, Atatürk'ün Çağdaş..., s. 60-70.
- 6 Kocatürk; Atatürk'ün Fikir..., s. 359.
- 7 Falih Rıfki Atay; Çankaya, Bateş Yayınları, İstanbul 1998, s. 62.
- 8 H. C. Armstrong; Bozkurt, Arba Yayınları, İstanbul 1997, s. 22.
- 9 Salahi R. Sonyel; Atatürk, The Founder Of Modern Turkey, TTK Yayınları, Ankara 1989, s. 158.
- 10 Sonyel; Atatürk..., s. 211.
- 11 Salih Bozok; Yaveri Atatürk'ü Anlatıyor, Doğan Yayınları, İstanbul 2001, s. 40.
- 12 Nusret Baycan; Atatürk ve Askerlik Sanatı, Genelkurmay Yayınları, Ankara 1998, s. 63.
- 13 Şerafettin Turan, Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar, TTK Yayınları, Ankara 1999, s.38.
- 14 Cihat Akçakayalıoğlu, Atatürk Komutan İnkılâpçı ve Devlet Adamı Yönleriyle, Genel Kurmay Başkanlığı, Ankara 1998, s.495.
- 15 Ali Fuat Cebesoy; Sınıf Arkadaşım Atatürk, İnkılap yayınları, İstanbul 2000, s. 135-138.
- 16 Sonyel; Atatürk..., s. 211.
- 17 Bernard Lewis; Modern Türkiye'nin Doğuşu, TTK Yayınları, Ankara 1998, s. 290.
- 18 Şevket Süreyya Aydemir, Tek Adam Mustafa Kemal 1922-38, C.III, 16. Baskı, 1999, Remzi Kitabevi, s.475.
- 19 İzzettin Doğan, Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk, Eczacı Vakfı Yayınları, İstanbul 1984, s.139.
- 20 Emre Kongar, Devrim Tarihi ve Toplum Bilim Açısından Atatürk, Remzi Kitabevi, İstanbul 1994, s.176.
- 21 Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C. III, ATAM Yayınları, Ankara 1997, s.37.
- 22 Soyak, Atatürk'ten...,s.50.
- 23 Doğan, Çağdaş Düşüncenin..., s.143.
- 24 Kocatürk, Atatürk'ün Fikir..., s.408.
- 25 Yusuf Hikmet Bayur, Atatürk, Hayatı ve Eserleri, ATAM Yayınları, Ankara 1997,s.347.
- 26 Kocatürk; Atatürk'ün Fikir..., s.17, 400-406.
- 27 Kocatürk; Atatürk'ün Fikir..., s.404.
- 28 Atatürk'ün Söylev ve..., s.35-37.

- 29 Suna Kili; Atatürk Devrimi Bir Çağdaşlaşma Modeli, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1981, s. 59.
- 30 Akçakayalıoğlu; Atatürk Komutan..., s.495.
- 31 Kocatürk; Atatürk'ün Fikir..., s.32.
- 32 Aydemir; Tek Adam C.III, s.475.
- 33 Celal Bayar; Atatürk Gibi Düşünmek, Tekin Yayınları, İstanbul 1999, s. 29.
- 34 Akçakayalıoğlu, Atatürk Komutan..., s.494-95.
- 35 Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları; C. I, D. I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1985, s. 148.
- 36 Atay; Çankaya..., s.47-48.
- 37 Cebesoy, Sınıf Arkadaşım..., s.135.
- 38 Ferruh Zor, *Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye*, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C.15, S.43, Ankara 1999, s.411.
- 39 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA); Bakanlar Kurulu Kararları, Karar No: 24.
- 40 Patrick Kinross; Atatürk the Rebirth of a Nation, Phoenix Yayınları, Londra 1996, s. 204.
- 41 Akçakayalıoğlu, Atatürk Komutan..., s.482.
- 42 Mustafa Kemal Atatürk, Nutuk, MEB Yayınları, C.I, İstanbul 1981, s.12.
- 43 Zeynep Korkmaz; *Atatürkçü Düşüncede Türk Dilinin Yeri*, Atatürkçü Düşünce El Kitabı, ATAM Yayınları, Ankara 1998, s.155.
- 44 İsmet Bozdağ; Atatürk'ün Evrensel Boyutları, 3. Baskı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, s. 125.
- 45 Atay; Çankaya..., s.158.
- 46 Bayur; Atatürk..., s.343.
- 47 İsmet İnönü; *Devlet Kurucusu Atatürk*, Belleten, C.33, S.129, Ocak 1969, s.18.
- 48 Neşet Çağatay; *Barışsever ve Özgürlükçü Atatürk*, Belleten, C.47, S.188, TTK Yayınları, Ankara 1983, s.933.
- 49 BCA; Bakanlar Kurulu Kararları, Karar No: 15.
- 50 Kocatürk; Atatürk'ün Fikir..., s. 357.
- 51 Şükrü Erkal; Atatürk'ün Komutanlık, Savaş, Ordu ve Topyekûn Savaş Hakkındaki Görüş ve Düşünceleri, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara 199, s. 177.
- 52 Çağatay; *Barışsever ve...*, s.933.
- 53 Bozdağ; Atatürk'ün Evrensel..., s.40-41.
- 54 Nejat Göyünç; Musul, Misâk-ı Millî'ye Dahil midir, Değil midir?, Misâk-ı Millî ve Türk Dış Politikasında Musul, Ankara 1998, s. 50., Adana'da yaptığı konuşmanın tamamı için bkz; Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C. II, s. 120-129.
- 55 Salih Güney; *Fiedlerin Durumsal Önderlik Modeli Açısından Atatürk'ün Önderliğinin Değerlendirilmesi* Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C.8, S.23, Ankara 1992, s.315.
- 56 Aydemir, Tek Adam..., C.II, s.347.
- 57 Aydemir; Tek Adam..., C.III, s.253-259-262.
- 58 Korkmaz; Atatürkçü Düşüncede..., s.156.
- 59 Yaşar Akbıyık; *Atatürk'ün Hayatı*, Türkler Ansiklopedisi, C.16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.439.
- 60 Akbıyık; Atatürk'ün..., s.439.
- 61 Sonyel; Atatürk..., s. 211.
- 62 Aydemir, Tek Adam..., C.III, s.445.